

УДК 81'373'374(=111=133.1)

ОСОБЛИВОСТІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ САКРАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ФРАНЦУЗЬКІЙ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

Пітин В.М.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті проаналізовано особливості репрезентації сакральної лексики в українській та французькій лексикографії. Зокрема, розглядаються лексико-семантичні групи сакральної лексики української мови в словнику за ред. Б. Грінченка та шляхи формування і джерела оновлення релігійної термінології сучасної французької мови. Показано способи словотворення релігійних термінологічних одиниць. Висвітлено структурно-словотвірні та семантичні особливості лексико-семантичних груп релігійної лексики обох мов. Простежено періодизацію розвитку сакральної лексики в українській та французькій мовах.

Ключові слова: релігійна термінологія, сакральний стиль, словотворення термінів.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку вітчизняного мовознавства характеризується підвищеним інтересом до вивчення релігійної термінології. Це пояснюється тими соціальними змінами, які відбуваються в нашій державі (здобуття незалежності України, її розбудова як демократичної держави, забезпечення конституційного права і свободи віросповідання). Віра є одним із базових концептів культури (Ю.С. Степанов), а мова і релігія вважаються важливими формами суспільної свідомості. Тому дослідження процесів становлення і функціонування терміносистеми релігії будь-якої мови є актуальним у теоретичному і практичному плані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні десятиліття в українському мовознавстві з'явилося чимало наукових праць, у яких розглядаються як загальні теоретичні питання термінології, так і різні галузеві терміносистеми (роботи Т.Р. Кияка, А.В. Крижанівської, А.С. Д'якова, Т.І. Панько, Л.О. Симоненко та інших). Подібні проблеми є об'єктом дослідження і романського мовознавства, зокрема на матеріалі французької (праці Г.А. Александрової, Л.К. Богдановської, В.Г. Мищенко, Р. Лесажа, А. Мейе, П. Скока), іспанської (В.Р. Шишкова, Р.Т. Поповича) та інших мов.

Мета дослідження полягає у лінгвістичному аналізі сакральної лексики української мови в словнику за ред. Б. Грінченка лексико-семантична структура і функціональні особливості сучасної французької мови.

Виклад основного матеріалу. У сучасному мовознавстві існує декілька лексем, які відображають денотатне значення термінової лексики конфесійного стилю: сакральна, богословська, церковна (літургійна, богослужбова), релігійна (у широкому та вузькому значенні) та ін. Названі терміни, очевидно, не є тотожні. Богослужбова, літургійна, церковна, релігійна лексика відображає передусім її функціональне призначення, а сакральна, богословська – статусну характеристику.

Сакральна лексика української мови базується на трьох традиціях: грецькій, церковнослов'янській та власнеукраїнській [7, с. 5-10]. У різні періоди існування змінювалася її лінгвальна домінанта. Якщо на початку виникнення українська християнська церква перенесла церковний обряд з греко-візантійської культури через переклад його старослов'янською мовою, то останні століття свідчать про зростання власнеукраїнської мовної орієнтації. Це під-

тверджує лінгвістичний аналіз цієї функціональної групи лексики української мови в Словнику за редакцією Б. Грінченка.

Існують періодизації розвитку конфесійного стилю української мови. Ірина Павлова визначає такі хронологічні межі конфесійного стилю української мови [4, с. 19]: 1. Конфесійний стиль початкового етапу (IX – XII) (давньокиївська доба), 2. Конфесійний стиль XIV – до кінця XVII ст. (доба Реформації), 3. Конфесійний стиль кінця XVII – першої половини XIX ст. (доба масової русифікації), 4. Конфесійний стиль другої половини XIX – 20-их років XX ст. (доба чергування періодів національного піднесення із суворими заборонами всього українського), 5. Конфесійний стиль 30-80-их років XX ст. (доба застою, діаспорний етап), 6. Конфесійний стиль 90-их років XX ст. (доба нового відродження).

Сакральна лексика української мови новітнього періоду сформувалася в XX ст. [5, с. 9], хоча багато мовознавців акцентують на вирішальному впливі періоду Реформації на процеси українізації сакральної лексики [4, с. 102-113]

Багатовікова християнська традиція української церкви, дохристиянський період у культурі наших предків дозволяють говорити про глибинність духовних традицій українського народу.

Початковим періодом історії формування французької сакральної лексики варто вважати IX – XII ст. Формальною часовою віхою його початку треба вважати дату появи першого тексту давньофранцузькою мовою – «Les Serments de Strasbourg», 842 рік після Христа, а його завершення – появу перших перекладів Святого Письма давньофранцузькою мовою (рукописи Біблії у перекладі П'єра де Во, близько 1160 р. та книги Псалмів (Psautier de Cambridge, початок XII ст. і Psautier d'Oxford, біля 1120 р.) і перших теологічних досліджень П. Абеляра (1079-1142) – доктрина «антиреалізму», Бернара де Клерво (1099-1153) – праця «Містична теологія», Жільбера де ла Пуаре (1075-1154) – перші коментарі до книги Псалмів і послань апостола Павла. У мовному відношенні цей факт відмічений початком запозичення так званих «mots savants» латинського походження й утворенням власне французьких релігійних термінів різними словотворчими методами [3, с. 8].

Другий етап включає XVI – XVII ст. і починається із зародження протестантизму як релігійного руху не тільки у Франції (Ж. Кальвін,

1509-1564), але й в інших країнах Європи (Німеччині – Мартін Лютер 1483-1546, Чехії – Ян Гус 1371-1415). Ці зміни дають значний поштовх для розвитку теологічної термінології у наступні два століття. Тільки на початку XIX ст., після французької революції 1789 року, змінюється соціальний статус релігії у французькому суспільстві внаслідок демократизації усього суспільного життя. У ньому зафіксовано: *anabaptisme, baptistaire, calvinisme; adamite, cathare, cathédrale, chiite, imamat, in petto, islam, islamisme, quaker, quakerisme, quiétisme, quiétiste, rabbinsme, trappe, trirègne, unitaire* [3, с. 8].

Останній, третій період охоплює XIX – XX ст. і характеризується підвищенням інтересом суспільства до різних релігійних течій нехристиянського походження, які внаслідок демократизації і глобалізації суспільного життя Європи і Франції стають помітними соціальними явищами із відповідним відображенням у мові, зокрема в релігійній термінології французької мови. В цей час терміносистема поповнилась новими термінами: *adoptianisme, augustinisme, bahaisme, bonzerie, bouddhisme; areligieux, assumptionniste, bibliquement, catharisme, charia, charismatique, ecclésiologie, gospel, réincarner, ritualiser, sacré, sacralisation* [3, с. 9].

Таким чином, можна виділити період становлення і нормування релігійної термінології сучасної французької мови (XII – XVIII ст.) в історії французького суспільства, культури і мови, коли внаслідок підвищення суспільно-культурної і професійної ролі релігії різко зростає і кількість релігійних термінів. Водночас, протягом інших двох періодів в релігійних стосунках спостерігалась певна стагнація, і це, відповідно, вплинуло на кількість релігійних термінів, що входили до лексичної системи французької мови [3, с. 10].

Стосовно генетичного складу відомо, що французька мова є результатом природного розвитку латинської мови. Проте, крім латинського страту, в античну епоху існували і взаємодіяли з ним кельтський субстрат та германський суперстрат. Після IX – XI ст. словниковий склад французької мови збагачувався або за рахунок слів власне французького утворення, які складають фонд власне французької лексики, або запозиченнями з інших мов, у першу чергу з класичних мов, – латини і давньогрецької [3, с. 11].

У генетичному відношенні релігійні терміни латинського походження складають найбільшу частину термінологічних одиниць.

У складі сакральної термінології сучасної французької мови виявлено, за класифікацією Д.С. Лотте, три типи запозичень: терміни, утворені із запозичених елементів: *doxologie, théophilantropie, polythéiste*; терміни – власне запозичення: *adventiste, bairam, bonze, brahmane*; терміни-кальки іншомовних термінів: *librepenseur* [3, с. 12].

Щодо, української сакральної лексики, то Словник за редакцією Б. Грінченка за своєю джерельною базою, добром лексичного матеріалу зорієнтований на народну основу [9, XI]. Крім того хронологічна межа до 1870 року – теж певною мірою архаїзувала це видання. Що ж стосується архаїзації сакральної лексики української мови, то це обов'язковий лексикографічний про-

цес, головним завданням якого є відтворення автентичності форм, конструкцій.

Дослідники словника української мови за ред. Б. Грінченка відзначають неповну відповідність реєстру словника і фактичного стану української мови кінця XIX – на початку XX ст., збіднення словника, особливо тематичних груп суспільно-політичної, культурно-освітньої, наукової лексики [9, УІІІ].

У словнику української мови за редакцією Б. Грінченка доволі повно представлена сакральна лексика української мови. Ми виділяємо в аналізованому лексикографічному джерелі такі лексико-семантичні групи:

1. Назви духовних осіб: архирей [I, 10], архистратиг [I, 10], батюшечка, батюшка [I, 33], бискуп [I, 57], біскуп [I, 57], влади́ка [I, 244], диякон [I, 386], єпископ [I, 468], ігумен [II, 196], ігуменя [II, 196], кардинал [II, 222], митрополит [II, 429], монах [II, 444], монахія [II, 444], піп [III, 187], попівство (множина від піп) [II, 328], отець (титлу священника) [III, 75], панотець (у значенні священник) [III, 93], патріарх [III, 102], священник* [III, 111].

2. Назви церковних свят і постів: Богородиця (другий день Різдва, Пасхи) [I, 80], Багат-вечір [I, 16], Благовіщення [I, 71], Великдень [I, 131], Зачаття [I, 115], Йордань [I, 236], на Петра [III, 461], похресниця (свято на другий день хрестин) [III, 389], Перша Пречиста [III, 405], Друга Пречиста [III, 405], Прокіп'я [III, 468], свят (вечір напередодні Різдва Христового) [IУ, 111], Покрова [IУ, 279], Полаз [IУ, 281], Полупетро [IУ, 289], Хрещення [IУ, 414], рахта (другий день храмового свята) [IУ, 1], Спас [IУ, 172].

3. Лексеми на позначення Божого храму та його частин: амвон [I, 7], монастир [II, 441], монастирь [II, 403], бабинець (I, 83), біжниця (у значенні храм) [I, 63], Богомільниця [I, 80], Божниця [I, 82], жаківка [I, 471], Божий дім [I, 81], казальниця (II, 206), олтарь [III, 52], собір [IУ, 163], собор [IУ, 164], соборець [IУ, 164], цвинтар (місце в церковній загорожі) [IУ, 424], цвинтар [IУ, 424], церкі́вка [IУ, 427], церківця [IУ, 427], титарня [IУ, 263], каплиця [II, 217], святиня [IУ, 111].

4. Назви світських осіб (служителів церкви): богомаз [I, 79], ризник [IУ, 16], титар [IУ, 263], церковник (дзвонар і паламар разом) [IУ, 427], драпіжник [I, 441].

5. Найменування предметів християнського обряду: Біг і Бог (у значенні ікона, образ) [I, 60], жертovníк [I, 480], мо́щі [II, 451], набожник [II, 464], образ [III, 23], о́кона [I, 49], ікона [II, 197], сві́тило [IУ, 109], ставник [IУ, 195], лампада [II, 392], кадило [II, 206], кади́льниця [II, 206].

6. Назви церковних служб та їх складових: Богородиця (молитва до Богоматері [I, 80], казань [II, 206], христосанка – особлива пісня релігійного змісту, яку співають на Різдв'яних святах [IУ, 414], щедрівка [IУ, 523], молитва [II, 440], молебень [II, 429], молитвочка [II, 440], молитовка [II, 440], молитов [II, 440], молі́ння [IУ, 440], набожество [II, 464], проща [II, 492], проща (молитва до Бога) [II, 492], пса́льма – у значенні духовна пісня [III, 496], сакрамент [IУ, 97], пасія [III, 99], петрівка [III, 148], писанка [III, 152], плащаниця [III, 193], поклі́н [III, 272], поклонець [III, 272], по́кута [III, 280], поку́тниця [III, 280], свя́чене [IУ, 111], свя́ченина [IУ, 111], свя́чення [IУ, 111],

сповідання [ГУ, 180], сповіддя [ГУ, 180], сповідник [ГУ, 181], сповідь [ГУ, 181], спокута [ГУ, 183], хрест (печеня у формі хреста, яку печуть на Великодній неділі) [ГУ, 413], хрещення [ГУ, 414], аках-вист і акахтист [I, 5], богомілля [I, 80], щедрик [ГУ, 523], дара (у значенні причастія) [I, 358], мирування [II, 427], анахтема [I, 7], христування [ГУ, 414], писаночка [III, 153], плащаниця (вид писанки) [III, 193].

7. Найменування осіб християнського обряду: християнин, християнка, християночок [ГУ, 414], бискуплянин [I, 57], богослов [I, 80], кателік [II, 225], кателічка [II, 225], католик [II, 225], католичка [II, 225], латинець [II, 347], латинник (у значенні католик) [II, 347], мадзур (прізвисько малоросів, які сповідують католицизм) [II, 396], уніят [ГУ, 341], уніятка [ГУ, 341], ирстенин [II, 194], благочестивий (у значенні православний) [I, 71], рахман, (житель лісної місцевості, праведний християнин) [ГУ, 7].

8. Назви богослужбових книг: апостол (у значенні Книга діянь і послань св. Апостолів) [I, 8], Біблія [I, 59], Євангеліє [I, 466], требник [ГУ, 280].

9. Назви на позначення найвищих сакральних понять: аминь і амінів [I, 7], ангел, ангель, ангол [I, 7], ангеля і анголя [I, 7], апостол (один з 12-ти учнів Христових, 2.Проповідник істини) [I,8], апостолювання (бути апостолом) [I, 8], апостольство (1. Бути апостолом 2. Апостоли) [I, 8], Богомати [I, 80], Богонько [I, 80], Богородиця [I, 80], Бозінька [I, 82], Бозя [I, 82], Віра [I, 239], Діва [I, 386], Христос [ГУ,414], янгел, янгол [ГУ, 540], янголя, янгелок, янгельчик [541].

10. Номен дохристиянських вірувань: люципер [II, 390], марена(чучело, яке роблять на Івана Купала) [II, 406], мольфар(злий дух) [II, 443], нічниця [II, 568], опириця [III, 56], опир [III, 56], повистач (бог вітрів) [III, 357], юда (злий дух) [ГУ, 51].

Серед сакральної лексики виділяємо непохідні утворення: ангел, амінів, Віра, Дара, ікона, образ, ікона, отець, хрест; похідні, до складу яких входять суфіксальні: апостолювання, бабинець, бїжниця, Боженько, владичний, єпископство, католиків, моління, петрівка, святиня, хрестець, християнський; префіксальні: виколядувати, висвятити, відсповідати, відхрестити, забожитися, запричащатися, захреститися, намолитися, нехрещений, нехрист, Пречиста, похреститися; префіксально-суфіксальні: безбожний, відхрещувати; постфіксальні: висвячуватися, відсповідатися, відхрещуватися, запричащатися, поклонятися, святитися, спасатися, хреститися, христуватися; основоскладання: багат-вечір, Богомати, Богослов, богомілля» панотець, Полупетро, правовірний, правосвітлий, трисвятий.

Серед словотворчих афіксів переважають суфікси: -ськ- – єпископський, католицький, попівський; -ниць- – бїжниця, кадилниця, покутниця; -ець- – латинець, полазець, соборець; -ів- – богомазів, католиків, попів; -ува- – богувати, владикувати, владикувати, мирувати; -інн- – божіння, моління, спасіння; -ств- (-цтв-) – архимандритство, божество, бискупство; -к- – католичка, молитовка, уніятка; -ник- – божник, латинник, молитовник; -н- – кадилний, титарня, іконний; -анн- – каяння, сповідання, христосання; -ищ- – божик, монастирище, погребіще; -тель- – святитель,

спаситель, хреститель; -енн- – божественний, свячення, хрещення; -уванн- – апостолювання, постування, христування.

Обмежено вживаються у словах суфікси-демінутиви: -оньк- (богонько), -ачк- (богуміллячко), -ок- (янгелок), -еньк- (боженько), -чик- (ангельчик), -ечк- (Божечко), -ечок- (божечок), -іньк- (бозінька), -очк- (писаночка), -ат- (хрещенята).

Ці суфікси притаманні похідним утворенням від слова Бог, що свідчить про надзвичайну продуктивність словотвірного гнізда з константою Бог (таких слів – 110 із 520 на позначення сакральних понять).

Найбільшу словотвірну активність виявляють суфікси: -ува-, -ств-, -ник-, дещо меншу – -ськ-, -ниц-, -ник-, -ин-. Поодинокі лексеми утворені за допомогою суфіксів: -ан-, -ир-, -к-, -их-, -ил-, -іств-. Префіксальний спосіб репрезентований невеликою кількістю префіксів: ви-, від-, за-, не-, по-, на-.

Основним джерелом формування сакральної лексики є власне- національні мовні ресурси. Творення сакральних термінів відбувається тими ж способами, що й слів загальнонародної мови. Обмежено використовуються словотвірні засоби церковнослов'янської мови (суфікси: -тель-, -ств-, -ин-, основи – благо, добро) та грецької мови (префіксоїди -архі-, пан-).

Словник української мови за ред. Б. Грінченка відображає тенденцію до українізації сакральної лексики на всіх рівнях мовної системи. Розмовна стихія української мови представлена доволі широко: бабинець, драпіжник, жаківка, мадзур, писанка, полаз, рахман, ставник, титар, титаренко, титарство, щедрик, щедрівка та ін.

Семантичні відношення на рівні парадигматики в термінологічній системі сакральної лексики мають свою специфіку.

Загальновідомо, що будь-який термін у межах окремої системи прагне до моносемантичності, відсутності експресивних значень, стилістичної нейтральності та ін.

У Словнику спостерігається полісемія окремих сакральних термінів. Так, лексема Богородиця вживається у трьох значеннях у межах сакрального лексико-семантичного поля: 1. Божа мати. 2. Другий день Різдва Христового. 3. Молитва до Богородиці. Лексема Петрівка має значення: а) посту; б) пісні, яка співається в Петрів піст. Слово похреститися виступає у двох значеннях: перехреститися; охреститися. У слові проща наявне значення – назви відпущення гріхів і – Богомілля, подібне явище спостерігається в словах псалма (1. Псалом. 2. Духовна пісня), святитися (1. Бути святим. 2. Освячуватися), ставник (1. Церковний підсвічник. 2. Свічка для церковного підсвічника) та ін.

Окремі терміни сакрального лексико-семантичного поля набули значення загальноживаних слів: лексема спасеник вживається у значенні «Який спасається», Покрова – «Покровительниця», Преподобниця має значення «Красуня», пасія – «Гнів, роздратування». Ці та інші значення сакральних лексем розвинулися на основі метафоричних перенесень. Деякі терміни сакральної лексики утворилися від загальних (власних) назв: Йордан (від назви річки), отець (батько), панотець (батько).

У поодиноких випадках терміни сакральної лексики вживаються в інших термінологічних системах: спасівка (сорт яблук або груш), кадило (назва рослини), хрещик (вид гри), хрест (назва сузір'я) та ін.

Доволі поширене явище синонімії: церква, храм. Божий дім; католик, латинець, латинник; православний, благочестивий; Богомати, Богородиця, Пречиста та ін. Зафіксована енантіосемія лексеми богомаз: 1. Іконописець. 2. Поганий іконописець.

У тематичному й функціональному відношеннях у межах сакральної лексики сучасної французької мови виділяються тематичні групи, які формують функціонально-семантичне поле сакральності. Склад тематичних груп визначається належністю терміна до певного базового концепту, що відображено відповідною позначкою у словниках, а структура – універсальністю вживання означених термінів у різних типах сакральних текстів; розвиток термінологічної багатозначності є одним із важливих засобів оновлення словника релігії. Поширеною у складі релігійної термінології є внутрішньосистемна

і міжсистемна полісемія (внаслідок розширення значення, метонімізації). Синонімічні відношення проявляються у складі релігійної термінології у вигляді дублетності (лексичні одиниці співвідносяться з одним і тим же поняттям і характеризують різні його властивості) [3, с. 6].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Загалом, Словник за редакцією Б.Грінченка відбиває певною мірою тенденцію щодо українізації сакральної лексики української мови і її архаїзації одночасно, що є природним для цього шару лексики, проте сакральна лексика сучасної французької мови є впорядкованою галузеву терміносистемою, що відповідає нормам міжнародних стандартів, вимогам наукового спілкування. Перспективою подальшої роботи може бути залучення матеріалу інших романських мов для виявлення загальнороманської типології у релігійній термінології і для вивчення національних особливостей розвитку цієї частини словникового складу кожної окремої мови, залучення матеріалів інших слов'янських мов, для вивчення загальних закономірностей спілкування у духовній сфері буття.

Примітки:

* Тут і далі зберігаємо орфографію Словаря української мови за ред. Б. Грінченка.

Список літератури:

1. Petit Robert. – P., 1996. – 2556 с.
2. Етимологічна структура релігійної термінології французької мови // Наукова спадщина професора С.В. Семчинського і сучасна філологія: Зб. Наук. Праць: У 2 ч. / [Упоряд. В.Ф. Чемес] – К.: «Київський університет», 2001. – Ч. 1. – С. 364-372.
3. Жерновець Е.Г. Релігійна термінологія сучасної французької мови: генеза, семантика, функціонування: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук: спеціальність 10.02.05 – романські мови / Е.Г. Жерновець; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – 20 с.
4. Огієнко І. Українська церква: У 2 т.: Т. 1-2 / І. Огієнко – К., 1993.
5. Павлова І. Лексика конфесійного стилю / І. Павлова // Дивослово. – 2001. – № 1.
6. Про деякі особливості семантичного розвитку релігійного терміна у французькій мові // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наук. праць. – Київ: КНЛУ, 2002. – Вип. 8 – С. 103-107.
7. Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології / Н. Пуряєва – Львів, 2001.
8. Релігійна термінологія у культурному контексті французької мови // Мовні і концептуальні картини світу. Збірник наук. праць. – Київ, 2001. – Вип. 4. – С. 47-51.
9. Словарь української мови / [Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б.Д. Грінченка]. – К., 1996. Т. 1-4. – Репринтне видання.
10. Струганець Л. Особливості репрезентації сакральної лексики в українській лексикографії / Л. Струганець // Мандрівець. – 2000. – № 5-6.
11. Тараненко О. Мовна скарбниця українського народу / О. Тараненко / Передмова до «Словаря української мови в 4-ох томах». – К., 1996. – Т. 1.

Питын В.М.

Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко

ОСОБЕННОСТИ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ САКРАЛЬНОЙ ЛЕКСИКИ В УКРАИНСКОЙ И ФРАНЦУЗСКОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ

Аннотация

В статье проанализированы особенности репрезентации сакральной лексики в украинском и французском лексикографии. В частности, рассматриваются лексико-семантические группы сакральной лексики украинского языка в словаре под ред. Б. Гринченко и пути формирования и источники обновления религиозной терминологии современного французского языка. Показаны способы словообразования религиозных терминологических единиц. Освещены структурно-словообразовательные и семантические особенности лексико-семантических групп религиозной лексики двух языков. Прослежено периодизацию развития сакральной лексики в украинском и французском языках.

Ключевые слова: религиозная терминология, сакральный стиль, словообразования терминов.

Pityn V.M.

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

PECULIARITIES OF REPRESENTATION OF SACRAL VOCABULARY IN UKRAINIAN AND FRENCH LEXICOGRAPHY

Summary

The article deals with the peculiarities of representation of sacral vocabulary in Ukrainian and French lexicography. Lexical-semantic groups of the sacral vocabulary of Ukrainian language in the dictionary for ed. Boris Grinchenko and the ways of formation and sources of renovation of religious terms in modern French language have been researched. The ways of religious terms formation have been shown. The article reveals the peculiarities of religious terms function in sacral style of both languages. The research shows periodization of sacral vocabulary development in Ukrainian and French languages.

Keywords: religious terms, sacral style, terms word forming.